

## РОЗДІЛ VII. ХРОНІКИ / РЕЦЕНЗІЇ Й АНОТАЦІЇ

Анатолій Загнітко

ORCID: 0000-0001-7398-6091

УДК 81'42'373.611

DOI: 10.31558/1815-3070.2022.44.10

## ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВІ ІНТЕНЦІЇ СЛОВОТВІРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

*Рецензія на: Грещук Василь, Грещук Оксана. Словотвір і текст: [монографія]. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. 223 с.*

Лінгвістика тексту сьогодні активно розвивається в декількох напрямках, охоплюючи: 1) розгляд тексту в структурі дискурсу з визначенням множини текстово-дискурсивних ↔ дискурсивно-текстових категорій (О. Воробйова, О. Селіванова) і кваліфікацією тексту як результату дискурсу (Ф. Бацевич, І. Кочан); 2) дослідження феномену художнього тексту (Т. Єщенко, О. Завадська); 3) аналіз окремих текстових категорій (когезії – В. Андрущенко, цілісності – Н. Кондратенко, зв'язності – К. Рябова, інформативності – О. Самочорнова, часу – Т. Голосова, інтертекстуальності – О. Переломова та ін.) і т. ін. Актуальним постає вивчення тих чи тих засобів і способів внутрішньотекстової актуалізації (Н. Івкова, Г. Лещенко), простеження функцій таких засобів (Л. Пац), окреслення статусу засобів актуалізації та експресивізації в окремих стилях (О. Бабелюк), формування особливих прийомів повтору в поетичному (Р. Рижко, І. Синиця, Н. Слобода), казковому (Т. Жук), публіцистичному (О. Стишов), науковому (З. Висоцька) та інших дискурсах. Не менш важливим постає студювання певних лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів у внутрішньотекстовому вияві (О. Бабелюк, Н. Кондратенко та ін.) зі встановленням статусу в реалізації текстових категорій. Рецензована ж праця присвячена розгляду словотвору в його текстотворчому потенціалі з визначенням ступеня експресивності й емоційності окремих словотвірних формантів, а також їхнього поєднання у внутрішньотекстовому полі, закономірностей в реалізації суб'єктивно-модального текстового тла.

Монографія охоплює *Вступ* (сс. 5–10), п'ять розділів (сс. 11–215), *Висновки* (сс. 216–223). Дослідження ґрунтоване на реальних письмових та усних українських текстах, автори не використовували різні прийоми моделювання конструкцій у тому разі, коли такі потрібні були для підтвердження тих чи тих заявлених теоретичних міркувань, аргументування можливості реалізації словотвірних формантів у текстовому просторі.

У першому розділі монографії «*Категорії тексту та текстоспрямованість словотвірної мотивації*» (сс. 11–49) автори розглядають текстові категорії зі з'ясуванням особливостей і закономірностей їх реалізації словотвірними засобами. У межах розділу вивчаються словотвірні мотивації в текстотворенні, де провідний статус здобуває висвітлення дериваційних засобів реалізації когезії й когерентності тексту. Мотивованою постає думка про те, що «...словотвірні засоби можуть брати активну участь у реалізації таких категорій тексту, як його

прогресія, когезія та когерентність. Часто словотвірні одиниці слугують здійсненню простої лінійної прогресії тексту в її усіченому варіанті» (с. 49). Закцентовано увагу на тому, що «Локальна зв'язність тексту може досягатися повторенням одного форманта або спільної твірної основи у словотвірних структурах дериватів у контактному чи дистантному вжитих реченнях», що має опертям співвідносність «твірне – похідне» в реалізації категорійних вимірів текстової когезії, спрямованої на лінійне розгортання тексту.

Другий розділ «*Елементарні словотвірні одиниці в структуруванні тексту*» (сс. 50–90) охоплює розгляд лексикалізації словотворчих афіксів як текстотворчого засобу, а також дослідження текстоорієнтованої актуалізації дериваційних морфем. Лексикалізація того чи того дериваційного елемента фіксується в текстах (пор. *-ізм, -гейт, пере-, до-, недо-* і под.) і через них може бути діагностована в регулярному, напів- і/чи нерегулярному виявах, тому «...деякі словотворчі суфікси і префікси можуть виокремлюватися із словотвірної структури деривата і вживатися в мовленні як самостійні слова, тобто лексикалізуватися. Передумовою виокремлення і лексикалізації дериваційного форманта є передовсім його семантична неінваріантність, неідіоматичність семантики» (с. 63). Цікавим є спостереження Василя Грещука та Оксани Грещук про те, що в поетичних текстах «актуалізоване використання словотворчих афіксів у структурах дериватів одного словотвірного ряду часто виконує ще й ритмомелодійну функцію, як, наприклад, у «Пісеньці про пана Базя» Ю. Андруховича: *Вінець творіння – вихід на рандку. / Зітхання в гущавині після смерку – люби квартиру або лаборантку, або бригадирку, або інженерку! / Даруєш кохання небесну манку, / і ми потрапляємо в цю приманку: / кастратові-тенору – німфоманку, / глухому сатиrowі – меломанку, / а неврастеніку типу манячного – / робітницю заводу коньячного!» (с. 75). Занурення в текстову площину уможлиблює твердження про посилення текстоорієнтованої актуалізації форманта через протиставлення декількох спільнокорених похідних для градування в межах опозиції на зразок 'зменшеність–збільшеність': *Ганьбо! Ганебино! Ганьбище! / Ти перед нами!* (М. Вінграновський. Ганьбо); *Я крикнув, повен сил і дій: / – Мій світе, світку, світошенько, / Мій світошенько, світище мій!* (М. Вінграновський. Мій світе...) (с. 90).*

У третьому розділі «*Похідні слова в організації тексту*» (сс. 91–118) розглядаються питання про деривати як похідні текстові номінації та семантичної компресії в текстовій структурі з висвітленням текстозумовлених функцій синтаксичних дериватів. За твердженням авторів, «...Властивість деривата засобами однієї лексеми виражати інформацію, співмірну з семантикою цілої синтаксичної конструкції, особливо важлива для семантичної організації тексту. Семантична компресія дериватів у необхідних випадках текстотворення, які визначаються комунікантами, дає змогу оптимально й економно реалізувати комунікативні завдання, усуваючи надлишкову інформацію, яку містить синтаксична конструкція, що є базовою для творення похідного слова» (с. 103), пор.: *Коли за лісом зав'яне молодик, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелиться, а він зав'яне – в оселях сутеніє, розливаються цебра синяви – тихої, блідої і вмирають каганці* (М. Хвильовий) ↔ *\*Коли за лісом зав'яне молодий*

*місяць, там десь, на степах, над сходами пшениці, ячменю, засіяних на зиму, цвіт стелиться, а він зав'яне – в місяцях, де оселяються люди, сутеніє, розливаються цebra синього кольору – тихого, блідого і вмирають каганці.*

Четвертий розділ дослідження «Текстотворчі потенції комплексних словотвірних одиниць» (сс. 119–166) зосереджує увагу на розгляді текстоорієнтованої функції словотвірної пари 'твірне – похідне', а також статусу словотвірного типу й словотвірної категорії в текстотворенні з відповідним послідовним коментуванням функційних вимірів словотвірного гнізда та словотвірної парадигми в породженні тексту. Відповідь на перше питання акумульовано й зінтерпретовано в тезі «З погляду закономірностей побудови тексту найбільш текстотвірним і текстозумовленим є використання в ньому похідного слова, якому передують твірне, часто в контексті всього мотиваційного судження» (с. 119), пор., наприклад: *Уже він веселий і добрий, так жваво й дотепно розповідає після уроків про своє рибальство та про якогось міфічного бухгалтера, котрий, працюючи на силікатному заводі, зумів у портфелі наносити собі цегли на цілий будинок! Не всі вірять в існування того силікатника, а Порфира ніби якийсь веселий тедзь укусив: розпалився, пішов комікувати...* (О. Гончар. Бригантіна). Співвідносність твірного й похідного в текстовому просторі охоплює різні варіантні вияви, адже трапляються випадки, коли мотиваційне судження з твірним компонентом не відповідає законам структурування пропозиції, згортання якої проєктує дериват, але з опертям на мотивувальне слово дає поштовх для з'яви мотивованого слова в тексті: *Діра в підлозі походить – це явно – з того, що в хаті розпалювали багаття. Але чому в хаті розпалювали багаття? Бо було холодно. А чому в хаті було холодно? Бо нема вікон і дверей. А чому нема вікон і дверей? Бо двері і віконні рами спалено ще тоді, коли було тепло. “Чому” можуть тривати безконечно, коли не прийти до останнього і вирішального: все це сталося тому, що тут були люди, що все це чинили люди, які виходили з максими: після мене – потоп. Чому б не спалити двері й віконні рами, коли після мене потоп? Психологія постійної “передпотопності” – асоціальна. Але це типова психологія людини функційної доби* (Юрій Шерех. Над озером. Баварія). У цьому разі іменник “передпотопності” передбачає на глибинному рівні концепт ‘щось, що має місце перед потопом’, але в Юрія Шереха значуще мотиваційне судження вербалізоване через “після мене потоп”.

У п'ятому розділі «Формування конотативного компонента семантики тексту словотвірними засобами» (сс. 167–215) автори простежують системний спосіб творення конотативного компонента семантики тексту та визначають функційний статус оказіонального словотвору в експресивізації тексту з діагностуванням навантаження словотвірних одиниць у реалізації суб'єктивно-модального відтінку тексту, простеженням діапазону останнього. Василь Ґрещук та Оксана Ґрещук визначають три основні способи експресивізації тексту за допомогою словотвірних засобів: системний, або узуальний, оказіональний і функційний (с. 167–168). Оказіональність формується через поєднання узуальних словотвірних компонентів – твірної основи й дериваційного форманта, але їхня взаємодія в похідному не прогнозована внутрішньою

валентністю кожного з них, що істотно розширює функційний потенціал і виходить за межі усталеної мовної норми: *На міднім небі вечір почорнів. / Малі, без голосу у ніч летіли птиці. / Згори гора дивилась у черлінь. / І хилитався човен до човниці* (М. Вінграновський. На міднім небі вечір почорнів). Автори констатують, що «...емоційно-забарвлені узуальні утворення і оказіональні деривати виступають чинником текстотворення, формуючи ту частину прагматичної сфери тексту, яка пов'язана з передачею суб'єктивної оцінки. ...Текстозумовлені дериваційні експресеми водночас сприяють економії мовних зусиль у процесі породження тексту» (с. 202–203). У розгляді першого питання п'ятого розділу заслуговує на увагу думка дослідників про те, що «Для формування конотативного компонента семантики сегмента тексту достатньо емоційно-забарвленого деривата, вжитого в ньому...» (с. 173): *А тимчасом із діброви козак виїжджає, / Під ним коник вороненький / Насилу ступає* (Т. Шевченко. Причинна); *За новим методом навчання пішло так швидко, що за місяць обидва хлопчики вже читали друкований текст* (З. Тулуб. В степу базкраїм за Уралом). Далі Василь Ґрещук та Оксана Ґрещук звертають увагу на те, що «...звичайним є комплексне використання конотативнотворчих засобів тексту з залученням словотвірних» (с. 173), що підтверджено відповідним коментуванням з опертям на текст: «Так, у сегменті тексту з повісті «Маруся» (*От і ріднесенький туманець упав на річеньку, мов парубок приголубився до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись межги крутим берегами*) (Г. Квітка-Основ'яненко. Маруся) – А. З.) словотвірні засоби експресивізації тексту (*туманець, дівчиноньки* – А. З.) доповнені порівнянням (*мов парубок приголубився до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись межги крутим берегами* – А. З.), у фрагменті тексту з «Причинної» (*Щаслива голубка: високо літає, / Полине до Бога – милого питає. / Кого ж сиротина, кого запитає*) (Т. Шевченко. Причинна) – А. З.) емоційно забарвлений дериват *сиротина* функціонує у складі надфразної єдності, засобом якої виступає художній паралелізм, і т. д.» (с. 173).

У розкритті про функціонування словотвірних одиниць як суб'єктивних модалізаторів тексту (третій підрозділ п'ятого розділу) В. Ґрещук та О. Ґрещук наголошують, що «Для формування потрібного конотативного компонента тексту може використовуватися чинник словотвірної мотивованості слова. Тема невеликого тексту чи його сегмента може розгортатися як така, що оперта на зміст внутрішньої форми певної номінації, в якій реалізована дериваційна мотивованість. Образність внутрішньої форми деривата зумовлює формування суб'єктивної модальності тексту, пор. *У ситім полі, в полі на роздоллі, / де колосочки проти сонця жмуряться, / Вернигора, Вернивода й Вернидуб – / три велетні – / зібралися та й жураються. – / Ми велетні, ми велетні, ми велетні. / Ми теленні, ми теленні, ми теленні! / І сила ж є, і серце не мізерне, / і сто віків ні вмерти, ні заснути, – / все вернем, вернем, вернем, вернем! / А вже пора було й перевернути* (Л. Костенко. Казочка про трьох велетнів)» (с. 204–205). Така суб'єктивна модальність виявляє не лише авторську інтенцію, а й актуалізацію настанови на формування відповідного емоційно-експресивного діалогу з адресатом, відтворюваності повторюваної дії 'надавати чогось знову,

відновлювати щось, раніше втрачене' (Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980, т. 1: 332). Не просто повторюваної дії, а дії, що має цілком реальне часове завершення в найближчому майбутньому (*вернем, вернем, вернем, вернем*) з інтенційною імперативністю (імплікованою у складних іменах *Вернигора, Вернивода й Вернидуб*), максималізованою з відповідною результативністю у фінальному інфінітиві *перевернути* (пор. *перевернути* – 'робити зовсім іншим, різко змінювати' (Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980, т. 6: 136). Можливо, й справді багатомірне (*вернем, вернем, вернем, вернем*) значує тому, що суголосне в сучасному.

У *Висновках* (сс. 216–223) чітко сформульовані двадцять узагальнювальних тез акумулюють спостереження авторів над текстоспрямованістю словотвірної мотивації, функційним навантаженням елементарних словотвірних одиниць у структуруванні тексту та окресленням статусу дериватів у побудові тексту та встановленням текстотворчих потенцій комплексних словотвірних одиниць, з'ясуванням особливостей формування конотативного компонента семантики тексту словотвірними засобами. В одній із останніх тез ще раз констатовано, що останній (конотативний компонент семантики тексту) здебільшого утворюється через особливе функційне вживання в художньому мовленні словотвірних категорій та одиниць, котрі в межах контексту набувають особливого емоційно-оцінного статусу. Такий статус формований зіштовхуванням семантично близьких або семантично віддалених (інколи контрастних), семантично однотипних і/чи семантично нерівнорядних похідних одиниць, обігруванням похідних, максимальним ущільненням тексту експресивно-оказіональними дериватами.

Перспективною постає активізація внутрішнього структурного простору монографічного студіювання через створення поняттєво-предметного покажчика, словника досліджуваних словотвірних формантів, а також індексу цитованих авторів і науковців.

Рецензована монографія виконана на перетині текстознавства і словотвору, репрезентуючи авторський підхід до розгляду питання внутрішньотекстового простору різних дериваційних ресурсів – від окремого словотвірного елемента до комплексної словотвірної одиниці та встановленням їхньої функційності в різних дискурсивних реалізаціях. Своїм змістом та актуальністю висвітлюваного питання аналізоване дослідження відповідає актуальним запитам сучасного комунікативно-дискурсивного студіювання тексту, розширює простір осмислення його глибинних вимірів, сприяє поглибленому осмисленню тенденцій і напрямів інформаційного ущільнення лінійного текстового простору, витворенням різної кількості множин пропозицій у структурі одного речення через адекватне використання окремих похідних та цілісного їхнього поєднання.